

„Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2/20/2002

Barbara Stefaniak

Czasopisma zagraniczne (tradycyjne i elektroniczne) w polskich bibliotekach naukowych

W artykule przedstawiono ogromne zmiany, jakie zachodzą na naszych oczach, w dostępie do światowych zasobów piśmiennictwa naukowego. Przeprowadzono analizę zasięgu działania konsorcjów wielkich wydawców czasopism – Springer Verlag, Academic Press i Elsevier Science Publishers na terenie Polski. Zbadano rozmieszczenie i przynależność organizacyjną kilkudziesięciu krajowych bibliotek naukowych należących do tych konsorcjów. Przedstawiono też zasięg działania międzynarodowego Konsorcjum EIFL Direct. Podano przykłady wyników wyszukiwań w bazie ScienceDirect posadowionej w Interdyscyplinarnym Centrum Modelowania Matematycznego Uniwersytetu Warszawskiego, które wskazują na wysoki stopień wykorzystania zagranicznych czasopism elektronicznych. Możliwość korzystania z tych czasopism nie tylko rekompensuje brak wielu niezbędnych tytułów w bibliotekach, spowodowany bardzo ograniczonymi funduszami, ale również pozwala na znacznie bardziej efektywne poszukiwania literaturowe i dużą oszczędność czasu.

Wprowadzenie

W czasach, kiedy zachodnie czasopisma naukowe sprowadzano do Polski z „drugiego obszaru płatniczego” drastyczne ograniczenia importu były spowodowane niustającymi „brakami dewizowymi”. Te braki okazały się szczególnie ewidentne, gdy w połowie lat siedemdziesiątych sprowadzono do Polski kilka bibliograficznych baz danych, które były przetwarzane w Politechnikach Wrocławskiej i Warszawskiej. Duże zainteresowanie tą nową formą usług informacyjnych spowodowało, że użytkownicy systemu Selekttywnej Dystrybucji Informacji (SDI) często wyrażali rozczarowanie z powodu trudności lub niemożności dotarcia do oryginalnych publikacji wskazywanych im przez system. Studium na temat dostępności zachodnich periodyków w bibliotekach polskich w latach 1980–1991, przeprowadzone w ramach IFLA Programme for Universal Availability of Publications (por. Stefaniak 1992), wskazało nie tylko na malejącą liczbę tytułów i egzemplarzy czasopism, ale również na brak aktualnej informacji o lokalizacji tych czasopism oraz mało sprawny system wypożyczeń i kopiowania zamawianych artykułów.

Po roku 1991 nastąpiły znaczące zmiany szczególnie w dziedzinie gromadzenia czasopism naukowych. Sprawę polityki importu czasopism i innych źródeł informacji naukowej nowo utworzony Komitet Badań Naukowych powierzył Polskiej Fundacji Upowszechniania Nauki (PFUN), która, podejmując się koordynacji importu, uporała się z dobrym skutkiem z wieloma problemami. Podsumowanie siedmioletniej działalności PFUN i jej wyniki zostały przedstawione na łamach czasopisma „Nauka”, gdzie omówiono m.in. dane dotyczące zaopatrzenia bibliotek naukowych w czasopisma zagraniczne w latach 1992–1998 (por. Haman, Wiśniewski 1999). Te niewątpliwe osiągnięcia – które przekładały się na stopniowo doskonalony schemat działania, akceptację i współpracę ze strony bibliotekarzy oraz korzyści dla użytkowników bibliotek naukowych – zostały częściowo zagrożone przez źle przyjętą przez bibliotekarzy decyzję KBN ze stycznia 1998 roku, znoszącą wypracowaną już procedurę koordynacji importu czasopism.

I choć dzisiaj wypowiedianych jest wiele krytycznych słów pod adresem polityki KBN w kwestii importu czasopism zagranicznych (a jak niektórzy twierdzą – jej braku), mimo to użytkownicy bibliotek naukowych mają obecnie bez porównania łatwiejszy dostęp do piśmiennictwa światowego, niż to było do roku 1992 oraz do końca XX wieku. Zmiany zachodzące w ostatnich dwóch latach są tak dynamiczne, że najbardziej aktualne dane, które przedstawiam (na koniec listopada 2002 roku), mogą po paru miesiącach wydawać się przestarzałe, tym bardziej że biblioteki otrzymują coraz to nowe oferty od wydawców i dystrybutorów czasopism oraz innych źródeł informacji. Nęcące oferty mogą zostać jednak tylko w sferze marzeń, jeśli decyzje finansowe będą dla bibliotek w dalszym ciągu niekorzystne.

Czasopisma zagraniczne w polskich bibliotekach naukowych po 1998 roku

Dostępność czasopism naukowych w bibliotece oznacza w gruncie rzeczy, z punktu widzenia pracownika nauki, możliwość odnalezienia i zapoznania się z treścią artykułów, które stanowią przedmiot jego zainteresowań. Tak więc muszą być spełnione trzy warunki – obecność fizyczna lub wirtualna czasopism w bibliotece, możliwość odnalezienia w nich artykułów o poszukiwanej tematyce oraz możliwość bezpośredniego dotarcia do oryginalnych tekstów w bibliotece, wypożyczenia czasopism lub uzyskania kopii artykułów.

Przedmiotem analizy, której wyniki będą przedstawione poniżej, jest obecność czasopism w bibliotekach, czyli ich potencjalna dostępność. Podstawowym źródłem informacji o czasopismach naukowych pochodzących z zagranicy są kolejne roczniki „Wykazu czasopism naukowych i innych nośników informacji importowanych do Polski w ... roku”, poczynawszy od ostatniego „Wykazu”, przygotowanego przez PFUN w 1998 roku, i edycje następne 1999–2002, wydawane przez Departament Studiów i Polityki Naukowej KBN. „Wykazy” obejmują czasopisma z prenumeraty, wymiany oraz darów i w swojej zasadniczej części zawierają: „wykaz czasopism naukowych w układzie alfabetycznym”; „wykaz baz danych w nośnikach magnetycznych i optycznych CD-ROM w układzie alfabetycznym”; „wykaz baz danych udostępnianych przez sieć rozległą, metropolitalną lub lokalną w układzie alfabetycznym”; „indeks”; „wykaz odbiorców”; a od roku 2000 również „wykaz bibliotek uczestniczących w konsorcjach umożliwiających dostęp do pełnotekstowych wersji elektronicznych czasopism”. Ze wszystkich tych części czerpano dane do przeprowadzenia analizy.

Analizę rozpoczęto od zestawienia podstawowych danych dotyczących czasopism za lata 1998–2002; pokazano też liczebność baz danych na nośnikach maszynowych, które, po krótkim przypomnieniu ich roli w procesie informacji, nie będą przedmiotem szerszych rozważań.

Tabela 1

Liczba tytułów czasopism zagranicznych (drukowanych), zagranicznych baz danych (na nośnikach magnetycznych i optycznych) oraz baz danych *online* (udostępnianych przez różnego typu sieci komputerowe) dostępnych w krajowych bibliotekach naukowych w latach 1998–2002

Rok	Czasopisma (tytuły)	Bazy danych	
		dostępne lokalnie	dostępne <i>online</i>
1998	18 138	305	27
1999	18 517	326	25
2000	18 203	307	21
2001	17 764	306	29
2002	17 145	276	30

Źródło: Wykazy czasopism naukowych i innych nośników informacji naukowej importowanych do Polski w latach 1998–2002.

Bazy danych uwzględnione w tabeli 1 są pochodnymi źródłami informacji, które odsyłają użytkownika do źródeł pierwotnych, czyli artykułów z czasopism naukowych, książek, patentów, materiałów konferencyjnych (bazy bibliograficzne) lub zawierają opisy pewnych faktów i zjawisk, często wyrażanych za pomocą danych liczbowych (bazy faktograficzne). Te pierwsze są nieocenionym źródłem informacji o lokalizacji poszukiwanych prac naukowych – zarówno o miejscu ich publikacji, jak i fizycznej lokalizacji (katalogi biblioteczne). Począwszy od 33 zagranicznych baz danych w 1992 roku (por. Haman, Wiśniewski 1999) ich liczba w latach dziewięćdziesiątych wzrosła około dziewięciokrotnie. Służą one do prowadzenia wyszukiwań na miejscu, w bibliotekach macierzystych. Spośród baz danych na nośnikach maszynowych, dawniej dostępnych *online* tylko poprzez zagraniczne serwisy informacyjne, 27 zostało w roku 1998 posadowionych na serwerach krajowych i udostępnionych polskim użytkownikom poprzez krajowe sieci – rozległą, metropolitalną lub lokalną, co znacznie poszerzyło możliwości wyszukiwania informacji. Liczba tych sieci wahała się w ciągu ostatnich pięciu lat w granicach 21–30.

Drastyczny spadek liczby czasopism rejestrowanych w „Wykazach” – o ponad 1370 tytułów w ciągu ostatnich czterech lat (tabela 1) – jak również zmniejszanie się liczby prenumerowanych tytułów (por. Dudzińska 2001) było wynikiem, jak już wspomniano, niefortunnej dla bibliotek decyzji przewodniczącego KBN ze stycznia 1998 roku. Przy ograniczonych możliwościach finansowych liczba tytułów zawsze musi konkurować z liczbą egzemplarzy – za te same malejące pieniądze można tylko zaprenumerować więcej tytułów, a mniej egzemplarzy lub odwrotnie. Przy dużych kłopotach finansowych bibliotek, począwszy od roku 1999 i pogłębionych w roku 2001, obie te liczby maleją. W roku 2002 zagraniczne czasopisma drukowane były dostępne w 486 bibliotekach naukowych (w sumie poniżej 43 tys. egz.), a średni wskaźnik liczby egzemplarzy na jeden tytuł wynosił mniej niż w roku poprzednim, bo około 2,5 (obliczony bowiem za rok 2001, na podstawie danych (por. Dudzińska 2001 – rys. 5 i tabela) przytoczonych dla łącznej liczby (pre-

numerata + wymiana) tytułów i egzemplarzy wynosił 2,58. Tak mają się sprawy w odniesieniu do tradycyjnych, drukowanych czasopism naukowych. Zmniejszanie się liczby czasopism dostępnych w postaci drukowanej można obserwować nie tylko w odniesieniu do liczby tytułów, ale także w odniesieniu do liczby egzemplarzy, co pokazano na przykładzie tytułów zaprezentowanych w tabeli 2. Tylko w trzech spośród 20 wymienionych czasopism liczba egzemplarzy nie zmalała. W 1999 roku, pomimo pogarszającej się sytuacji finansowej bibliotek, pojawiła się jednak szansa na poprawę możliwości udostępniania czytelnikom czasopism zagranicznych nie w postaci materialnej, ale w postaci elektronicznej. Szansę taką stworzyła inicjatywa bibliotek naukowych, przede wszystkim akademickich, które z dobrym skutkiem podjęły starania w kierunku tworzenia konsorcjów we współpracy z wydawcami i dostawcami czasopism naukowych. W „Wykazie... 2002” można już znaleźć adresy bibliotek, które potwierdziły dostęp do elektronicznej wersji czasopism poprzez internet.

Tabela 2

Wykaz tytułów czasopism, które w roku 1998 znajdowały się w bibliotekach krajowych w największej liczbie egzemplarzy (co najmniej 20) i zmiany, jakim podlegała ich liczba w latach 2000 i 2002

Tytuł czasopisma	1998	2000	2002	E ^a
„Nature”	75	77	71	21
„Science”	57	58	58	10
„New England Journal of Medicine”	48	37	38	14
„Lancet”	38	26	30	17
„Analytical Chemistry”	27	26	24	–
„JAMA. Journal of the American Medical Association”	26	17	16	10
„Journal of Immunology”	26	21	21	13
„Physical Review B”	23	23	18	12
„IEEE Transactions on Automatic Control”	22	22	20	1
„IEEE Transactions on Instrumentation and Measurement”	22	21	19	–
„Journal of Biological Chemistry”	22	21	17	4
„Physical Review Letters”	22	24	22	12
„American Journal of Obstetrics and Gynecology”	21	16	16	10
„Circulation”	21	20	21	15
„Physical Review A”	21	20	18	9
„American Journal of Cardiology”	20	18	15	9
„Cancer and Cancer Cytopathology”	20	17	18	6
„IEEE Transactions on Computers”	20	18	14	1
„Journal of Organic Chemistry”	20	19	16	1
„Synthesis”	20	19	18	2

^a Liczba bibliotek, które w 2002 roku udostępniały te czasopisma w wersji elektronicznej przez Internet.
Źródło: jak do tabeli 1.

Wśród 17 tys. tytułów – według klasyfikacji tematycznej przyjętej w „Wykazie ... 2002” – najwięcej było czasopism z zakresu nauk biologicznych (ponad 2100 tytułów), medycyny (ponad 1600 tytułów) oraz biznesu i ekonomii (ok. 1000 tytułów). Z danych zamieszczonych w tabeli 2 wynika, że w grupie tytułów o największej liczbie egzemplarzy na pierwszych miejscach znalazły się dwa renomowane czasopisma z zakresu nauk przyrodniczych i ścisłych, natomiast tytuły medyczne wiodą prym wśród innych czasopism dziedzinowych, takich jak chemiczne, fizyczne i techniczne.

Czasopisma elektroniczne w polskich bibliotekach naukowych od roku 2000

Pojawienie się zagranicznych czasopism elektronicznych, dostępnych w krajowych bibliotekach naukowych poprzez Internet, było z jednej strony możliwe, bo:

- w latach dziewięćdziesiątych zbudowano infrastrukturę informatyczną dla polskich środowisk naukowych, o co zadbał KBN;
 - zagraniczni wydawcy i dystrybutorzy czasopism naukowych składali interesujące oferty na udostępnianie czasopism elektronicznych zarówno instytucjom naukowym, jak i bezpośrednio bibliotekom,
- a z drugiej konieczne, bo:
- trudna sytuacja finansowa bibliotek pod koniec lat dziewięćdziesiątych spowodowała m.in. znaczne ograniczenia importu drukowanych czasopism naukowych.

Pierwsze dwa czynniki – stworzenie sieci i propozycja dostępu do czasopism poprzez sieć – stworzyły możliwość, trzeci był bodźcem do podjęcia działań, które pozwoliłyby na wykorzystanie tej możliwości. Kierunek takich działań – partnerska współpraca bibliotek naukowych – wcześniej podjęty w celu wspólnego wdrażania jednolitych, zintegrowanych systemów bibliotecznych, budowy centralnego katalogu czasopism czy organizacji wspólnego dostępu do baz danych, również w tym przypadku zmobilizował dziesiątki bibliotek naukowych, przede wszystkim akademickich, do zakładania konsorcjów oraz wspólnych pertraktacji z wydawcami i dystrybutorami (por. Piotrowicz 2002). Korzyści płynące z przystąpienia do konsorcjum to przede wszystkim (pod warunkiem, że biblioteka ma swobodny dostęp do Internetu) możliwość korzystania z czasopism, których biblioteka nie posiada w postaci drukowanej. W większości przypadków konsorcja oferują dostęp do wersji *online* tych czasopism, które są prenumerowane w postaci drukowanej przez jedną przynajmniej bibliotekę należącą do konsorcjum. W ten sposób, przy dobrej organizacji doboru czasopism do wspólnego użytkowania, można znacznie zmniejszyć liczbę prenumerowanych egzemplarzy czasopisma drukowanego i poszerzyć listę czasopism dostępnych dla wszystkich uczestników. Niektóre konsorcja funkcjonują na odmiennych warunkach, np. jedno wyznaczają stały roczny koszt uczestnictwa, inne uzależniają koszty od wyboru określonego zestawu czasopism oraz od liczby pracowników i studentów uczelni macierzystej biblioteki (por. Maciejewska 2002).

Pierwsze polskie konsorcjum, które miało udostępniać czasopisma elektroniczne założono w 1999 roku. Konsorcjum organizowała Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej z firmą Swets i wydawnictwem niemieckim Springer, a czasopisma elektroniczne (z bazy Link posadowionej w Heidelbergu w Niemczech) udostępniono czytelnikom w 39 bibliotekach – uczestnikach konsorcjum w roku 2000. Również w 1999 roku przeprowadzono pierwsze rozmowy na temat konsorcjum Elsevier, w których uczestniczyli przedstawiciele

wydawcy oraz reprezentanci bibliotek akademickich i Polskiej Akademii Nauk. Stronę polską w kontaktach z wydawcą reprezentują Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego i Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego Uniwersytetu Warszawskiego (ICM UW), w którym w 2001 roku posadowiona została baza ScienceDirect (por. Stępnia 2002). Trzecie konsorcjum – wydawnictwa Academic Press, którego współorganizatorem ze strony polskiej jest Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, udostępnia czasopisma od roku 2001 z bazy Ideal, posadowionej w San Diego (USA).

Wyniki analizy danych zamieszczonych w trzech rocznikach „Wykazu bibliotek uczestniczących w konsorcjach umożliwiającym dostęp do pełnotekstowych wersji elektronicznych czasopism” i „Wykazie odbiorców” zostały przedstawione w tabeli 3.

Tabela 3

Liczba krajowych bibliotek naukowych biorących udział w konsorcjach wydawnictw Springer Verlag (Link), Academic Press (Ideal) i Elsevier Science Publishers (Science Direct) w latach 2000–2002 oraz liczba pełnotekstowych czasopism elektronicznych udostępnianych czytelnikom w bibliotekach – uczestnikach konsorcjów w latach 2000–2001

Konsorcjum	Rok prenumeraty	Liczba bibliotek	Liczba czasopism
Springer Verlag (Link)	2000	39	464
	2001	51	543
	2002	45	484
Academic Press (Ideal)	2001	22	208
	2002	30	176
Elsevier Science Publishers (ScienceDirect)	2001	37	645
	2002	51	648

Źródło: Wykazy czasopism naukowych i innych nośników informacji importowanych do Polski w latach 2000–2002.

W roku 2000 do pierwszego konsorcjum przystąpiło 39 krajowych bibliotek naukowych, a liczba udostępnianych przez Springera czasopism pełnotekstowych obejmowała 464 tytuły tego wydawcy. Wśród nich znalazło się 14 bibliotek głównych uczelni technicznych (politechniki + Akademia Górniczo-Hutnicza + Wojskowa Akademia Techniczna), 13 bibliotek uniwersyteckich, 4 biblioteki główne akademii medycznych (w tym Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego), 3 biblioteki główne akademii rolniczych, 2 biblioteki innych uczelni (Szkoła Główna Handlowa, Akademia Wychowania Fizycznego) oraz 3 instytuty resortowe i 1 instytut Polskiej Akademii Nauk.

W następnych dwóch latach funkcjonowały już trzy konsorcja. Powiększyło to znacznie sumaryczną ofertę czasopism pochodzących od trzech wydawców w porównaniu z ofertą z 2000 roku – do 1396 tytułów w roku 2001 i do 1308 w 2002 roku. W 2001 roku 63 biblioteki przyłączyły się do co najmniej jednego konsorcjum, a w 2002 roku było już ich 67 (7 bibliotek wycofało się ze współpracy, dołączyło 11 nowych placówek). Tabela 4 przedstawia strukturę instytucjonalną konsorcjów w latach 2001 i 2002 oraz liczbę czasopism dostępnych w poszczególnych układach.

Tabela 4

Liczba bibliotek, które uczestniczyły w jednym, dwóch lub trzech konsorcjach w latach 2001 i 2002 (SV, AP, ES) w podziale na typy uczelni macierzystych (uniwersytety, uczelnie techniczne, medyczne, rolnicze i inne), placówki PAN, instytuty resortowe i samodzielne biblioteki specjalne (medyczna i rolnicza)

Placówki naukowe	SV + AP + ES	SV + AP	SV + ES	AP + ES	SV	AP	ES	Liczba instytucji ^a
Uniwersytety	5 → 6	-	2 → 2	0 → 1	6 → 2	-	1 → 3	14 → 14
Politechniki	6 → 9	2 → 0	4 → 3	0 → 1	2 → 3	-	3 → 1	17 → 17
Akademie medyczne	1 → 1	3 → 2	1 → 1	1 → 1	1 → 0	0 → 1	0 → 1	7 → 7
Akademie rolnicze	1 → 2	0 → 1	3 → 2	-	1 → 0	-	-	5 → 5
Inne uczelnie	-	-	0 → 1	-	2 → 3	-	-	2 → 4
PAN	0 → 1	0 → 1	2 → 1	1 → 2	4 → 1	1 → 0	0 → 3	8 → 9
Jednostki badawczo-rozwojowe	-	1 → 0	-	0 → 1	2 → 1	-	5 → 7	8 → 9
Główna Biblioteka Lekarska	-	-	-	-	1 → 1	-	-	1 → 1
Centralna Biblioteka Rolnicza	-	-	1 → 1	-	-	-	-	1 → 1
Razem	13 → 19	6 → 4	13 → 11	2 → 6	19 → 11	1 → 1	9 → 15	63 → 67
Liczba czasopism	1396 → 1308	751 → 600	1188 → 1132	853 → 824	543 → 484	208 → 176	645 → 648	-

^a Liczba uczestników konsorcjów według typów instytucji.

Źródło: Wykazy czasopism naukowych i innych nośników informacji importowanych do Polski w latach 2001–2002.

Zastosowane w tabeli skróty nazw konsorcjów: SV – Springer Verlag; AP – Academic Press; ES – Elsevier Science Publishers.

Wyniki analizy danych za kolejne dwa lata wskazują, że w 2002 roku wzrosła liczba bibliotek, które zgłosiły akces do wszystkich trzech konsorcjów, zmalała natomiast liczba uczestników dwóch konsorcjów, a preferencje bibliotek przesunęły się w kierunku konsorcjum Elseviera. Zbyt jeszcze mało doświadczeń wynikających z niespełna dwuletniego funkcjonowania tych trzech konsorcjów opisano i przedyskutowano, aby można było pokusić się o jakiegokolwiek oceny. Ciągle jeszcze jest to nowość i dla bibliotekarzy, i dla czytelników. Dużą rolę mogą tu odgrywać nawyki, zwłaszcza u starszych pracowników nauki, którzy mają swoje ulubione i najbardziej cenione czasopisma i chcieliby je widzieć na półce w bibliotece, brać do ręki i czytać w oryginale, a nie przeglądać artykuły na ekranie i potem je drukować lub nie. Od bibliotekarzy, z kolei, zaangażowanie się w udział w konsorcjum wymaga sporo działań organizacyjnych we własnej bibliotece i nie tylko, opanowania nowych technik wyszukiwawczych, nauczania czytelników poruszania się w wirtualnym świecie czasopism.

Podobnie jak w 2000 roku najliczniej reprezentowane są wielkie biblioteki akademickie, chociaż w gruncie rzeczy one ponoszą największe koszty funkcjonowania konsorcjum. Stosunkowo nieliczne są w konsorcjach instytuty PAN lub ich biblioteki. Jest to o tyle zaskakujące, że nawet nie wychodząc do biblioteki, pracownicy naukowcy mogliby korzystać na miejscu z wielu czasopism dostępnych w Internecie. Do tych nielicznych placówek PAN, które w roku 2002 były członkami trzech, dwóch lub jednego konsorcjum należą:

- Centrum Badań Kosmicznych. Biblioteka.
- Centrum Badań Wysokociśnieniowych.
- Instytut Badań Systemowych.
- Instytut Biochemii i Biofizyki.
- Instytut Biologii Doświadczalnej im. Marcelego Nenckiego.
- Instytut Chemii Fizycznej.
- Instytut Chemii Organicznej.
- Instytut Fizyki Molekularnej.
- Instytut Matematyczny. Centralna Biblioteka Matematyczna.

Dwa instytuty, które były uczestnikami konsorcjum Springer Verlag w 2001 roku, wycofały się z udziału w 2002 roku.

Jeśli chodzi o rozmieszczenie terytorialne bibliotek czy instytutów należących do co najmniej jednego z trzech konsorcjów, to znaleźć je można w 21 dużych i małych ośrodkach akademickich – najwięcej, bo 22, w Warszawie, 5 we Wrocławiu, po 4 w Krakowie, Lublinie i Poznaniu, po 3 w Gdańsku, Katowicach i Łodzi, po 2 w Białymstoku, Bydgoszczy, Częstochowie, Opolu, Szczecinie i Zielonej Górze, a po 1 w Bielsku Białej, Gliwicach, Kielcach, Olsztynie, Siedlcach, Toruniu i Rzeszowie.

Do konsorcjum Elseviera w 2002 roku należy 51 bibliotek, w tym 12 bibliotek uniwersyteckich, 14 bibliotek uczelni technicznych, 4 biblioteki akademii medycznych i 4 akademii rolniczych, 7 placówek PAN, 8 instytutów resortowych, oraz Centralna Biblioteka Rolnicza i Biblioteka Główna Akademii Podlaskiej. Na stronie internetowej ICM (<http://vls.icm.edu.pl/ss.html>) „Biblioteka Wirtualna” znajduje się m.in. informacja z 15 listopada 2002 roku, że: „Konsorcjum bibliotek polskich aktualnie posiada dostęp do 648 czasopism, zawierających 1 085 429 artykułów w 60 057 zeszytach”, a z „Informatora o bazach danych w ICM” (<http://vls.icm.edu.pl/opis.html>) wiadomo, że baza ScienceDirect obejmuje roczniki od 1995 roku do chwili bieżącej (wyszukiwanie 16 listopada 2002 roku).

Ze strony „Biblioteka Wirtualna”, z każdego komputera o zarejestrowanym numerze identyfikacyjnym z terenu instytucji należących do Konsorcjum Elseviera można wybrać opcję „Statystyki wykorzystania bazy – *online*”. Tam z kolei można znaleźć miesięczne statystyki podające zarówno liczby artykułów pobranych przez komputery instytucji-członków Konsorcjum, jak i liczby artykułów wybranych z poszczególnych czasopism i wydrukowanych albo przeniesionych na dyskietki czy dyski optyczne lub przekazanych na komputer czytelnika na adres poczty elektronicznej (*e-mail*). Aby pokazać, jakiego rzędu są liczby wyszukiwań prowadzonych w tym ponadmilionowym zbiorze artykułów z czasopism Elseviera, podam przykłady za okres jednego miesiąca – października 2002 roku (dostęp do statystyk 18 listopada 2002 roku, w Bibliotece Uniwersytetu Śląskiego).

Jeśli chodzi o wykorzystanie czasopism przez czytelników pochodzących z uczelni różnego typu, to najwięcej artykułów wybrali i wydrukowali lub zapisali w postaci elektronicznej na własne nośniki pracownicy i studenci:

- Politechnik: Wrocławskiej (15 204) i Śląskiej (13 320);
- Uniwersytetów: Jagiellońskiego (10 083) i Gdańskiego (9101);
- Akademii Rolniczej w Poznaniu (7202) i Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (3514);
- Akademii Medycznych w Warszawie (4887) i Lublinie (3224);
- a w placówkach Polskiej Akademii Nauk najwięcej artykułów pobrali pracownicy:
 - Instytutu Chemii Fizycznej w Warszawie (2048);
 - Instytutu Katalizy i Fizykochemii Powierzchni w Krakowie (1938).

Z kolei czasopisma, które były źródłem największej liczby pobranych artykułów (w nawiasach, za liczbą pobranych artykułów, podano liczbę prenumerowanych w 2002 roku egzemplarzy) to:

- „Materials Science and Engineering: R: Reports” – 5921 (6);
- „Journal of Chromatography A” – 5521 (5);
- „Tetrahedron Letters” – 3230 (9);
- „Analytica Chimica Acta” – 2788 (9);
- „Water Research” – 2548 (12);
- „Obstetrics and Gynecology” – 2238 (8);
- „Polymer” – 2102 (4);
- „Tetrahedron” – 2100 (10).

Ani jedno z przedstawionych tu najbardziej przydatnych czasopism nie znajduje się na wykazie prenumerowanych w największej liczbie egzemplarzy (por. tabela 2).

Przytoczone dane dotyczące wykorzystania czasopism elektronicznych przez nauczycieli akademickich i studentów wymienionych uczelni czy pracowników naukowych instytutów PAN nie mają żadnej wartości statystycznej, bo zostały zgromadzone w ciągu tylko jednego miesiąca. W dodatku odnoszą się tylko do użytkowania czasopism oferowanych jedynie w ramach jednego konsorcjum. Podane liczby dają natomiast wyobrażenie o tym, ile osób w tak krótkim czasie znalazło dla siebie tak wiele przydatnych publikacji. Z trudem można sobie wyobrazić, jak dużo czasu zaoszczędzili ci, którzy wyszukiwali interesujące ich publikacje bezpośrednio w postaci pełnych tekstów, które mogą być na miejscu wydrukowane lub zapisane na innym niż papier nośniku i przestudiowane wtedy, kiedy będzie taka potrzeba.

W tym miejscu należy przypomnieć, że przedstawione dotychczas wyniki odnoszą się do danych pochodzących z opisanych wcześniej „Wykazów”, a dane dotyczą trzech kon-

sorcjów wielkich wydawców literatury naukowej, w tym czasopism drukowanych i elektronicznych, nie uwzględniają natomiast wszystkich konsorcjów, nawet tak dużego jak EIFL Direct, ani też nie mogą obejmować wszystkich umów między mniejszymi grupami bibliotek czy bibliotekami i wydawcami czasopism elektronicznych.

Konsorcjum EIFL Direct (Electronic Information for Libraries), założone przez Open Society Institute w Budapeszcie i firmę EBSCO Publishing, ma charakter międzynarodowy. Stronę polską w Konsorcjum reprezentują Poznańska Fundacja Bibliotek Naukowych i Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. EIFL Direct, w odróżnieniu od omówionych poprzednio, nie jest konsorcjum wydawcy i nie jest wyłącznie zbiorem pełnotekstowych artykułów pochodzących z czasopism naukowych. Firma EBSCO umożliwia dostęp do czterech baz czasopism z dziedziny humanistyki, nauk społecznych, biologii, techniki, ekonomii i biznesu oraz cztery bazy z zakresu medycyny i ochrony zdrowia. Bazy zawierają łącznie ponad 4500 czasopism naukowych, periodyków i gazet z pełnym tekstem oraz ponad 1300 pełnotekstowych informatorów, broszur i innych publikacji, jak również streszczenia i indeksy do ponad 7000 czasopism (por. Nikisch, Rucińska-Nagórny 2001). Aby zidentyfikować tytuły czasopism, z których udostępniane są pełne teksty artykułów, można to sprawdzić w internecie (www.epnet.com/maglist/maglist.htm).

EIFL Direct w Polsce obejmuje 79 instytucji, w znakomitej części biblioteki naukowe, ale również biblioteki innych typów (Biblioteka Polonijska, biblioteki regionalne, publiczne) oraz takie organizacje jak Ośrodek Badań Społecznych czy Stowarzyszenie KLON/JAWOR. Największe grupy uczestników Konsorcjum to biblioteki uniwersyteckie (15), biblioteki politechnik i innych szkół wyższych (11) oraz instytutów resortowych (10). Wśród tych ostatnich znajdują się instytuty resortu zdrowia, gospodarki, rolnictwa i administracji, natomiast wymienione przed nimi szkoły wyższe mają w swoich nazwach: zarządzanie, marketing, administrację, przedsiębiorczość, prawo, handel, psychologię społeczną, humanistykę i informatykę. W dalszej kolejności plasują się biblioteki placówek PAN (6), takie jak: Biblioteka Gdańska; Biblioteka Instytutu Filozofii i Socjologii; Biblioteka Instytutu Archeologii i Etnologii; Biblioteka Naukowa Instytutu Fizyki; Centralna Biblioteka Matematyczna przy Instytucie Matematycznym; Biblioteka Instytutu Centrum Medycyny Doświadczalnej i Klinicznej; akademie ekonomiczne (3), Akademie: Bydgoska, Podlaska i Świętokrzyska, wyższe szkoły pedagogiczne (2) i Akademia Wychowania Fizycznego (1).

Jeśli zaś chodzi o rozmieszczenie bibliotek należących do Konsorcjum na terenie Polski, to można je znaleźć w 25 miastach i, podobnie jak w przypadku konsorcjów wydawców, największa liczba uczestników (26) znajduje się w Warszawie, znacznie mniejsza – (5) w Krakowie i Poznaniu, 4 – w Białymstoku, Lublinie i Łodzi, 3 – w Bydgoszczy, Szczecinie i Wrocławiu, 2 – w Częstochowie, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Opolu i Sopocie, oraz po 1 – w Gliwicach, Konstancinie, Olsztynie, Pułtusk, Radzikowie, Rzeszowie, Siedlcach, Słupsku, Toruniu i w Zielonej Górze.

Porównanie list uczestników konsorcjów wydawców i Konsorcjum EIFL Direct wskazuje na ich znaczną zbieżność, bo aż 36 bibliotek można znaleźć na tych obu wykazach. Siedziby 110 bibliotek należących do co najmniej jednego z tych konsorcjów to rozsiane po całej Polsce zarówno wielkie ośrodki akademickie, jak i mniejsze miejscowości, gdzie ulokowane są instytucje naukowe. Pracownicy nauki i studenci, którzy korzystają ze zbiorów wirtualnych bibliotek należących do wymienionych konsorcjów mają obecnie bezpośredni dostęp do kilkuset lub kilku tysięcy zagranicznych czasopism naukowych.

Jest to zupełnie nowa jakość, jeśli chodzi o możliwości dostępu do światowego czasopiśmiennictwa naukowego.

Literatura

Dudzińska E. 2001

Pisma zagraniczne w bibliotekach naukowych, „Forum Akademickie”, nr 12, s. 51–53.

Haman J., Wiśniewski W. 1999

Polityka w zakresie importu czasopism naukowych do Polski w latach 1991–1998, „Nauka”, nr 2, s. 185–195.

Maciejewska Ł. 2002

Czasopisma elektroniczne a konsorcja. Refleksje administratora serwisu e-czasopism, „EBIB – Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy”, nr 7 (<http://ebib.oss.wroc.pl/2002/36/maciejewska.php>).

Nikish J. A., Rucińska-Nagórny A. 2001

Projekt EIFL – dostęp do informacji naukowej w epoce globalizacji. w: *Informacja – wiedza – gospodarka*, Polskie Towarzystwo Informacji Naukowej, Warszawa, s. 403–408.

Piotrowicz G. 2002

Konsorcja bibliotek uczelnianych – wczoraj, dziś, jutro, „EBIB – Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy”, nr 7 (<http://ebib.oss.wroc.pl/2002/36/piotrowicz.php>).

Stefaniak B. 1992

Availability of Western Periodical Literature in Polish Libraries, IFLA Programme for UAP.

Stępiak J. 2002

Konsorcjum Elsevier – sposób na dostęp do czasopism elektronicznych, „EBIB – Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy”, nr 5 (<http://ebib.oss.wroc.pl/2002/34/stepniak.php>).